

ЖАНГОВАР ҲАРАКАТЛАР ПАЙТИДА РУҲИЙ ЙЎҚОТИШ МУАММОСИГА ЗАМОНАВИЙ ҚАРАШ

Рахмонов Муйдинжон Зайлобиддинович

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Ҳарбий тайёргарлик ўқув
маркази умумқўшин тайёргарлик цикли бошлиғи, подполковник

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7407954>

Аннотация. Ўқув шароитларини ҳақиқий жанговар фаолиятга яқинлаштириши қўшинларни сифатли тайёрлашнинг энг муҳим шarti ва турли хил жанговар вазиятларда шахсий таркибнинг муваффақиятли ҳаракатларининг калитидир. Ҳарбий хизматчиларнинг тайёрлик даражаси ва бундай тайёргарликнинг сифатини фақат махсус тайёрланган ўқув жойларида баҳолаш мумкин, уларнинг асосийси психологик тўсиқлар йўлидир. Ушбу элементни қўшинларни тайёрлаш амалиётига киритиш орқали жанговар, психологик ва бошқа турдаги машғулотларнинг барча вазифаларини ҳал қилиш мумкин

Калит сўзлар: уруш ва ҳарбий санъат тарихи, ҳарбий хизматчиларнинг ҳиссий-ихтиёрий барқарорлиги, ҳарбий хизматчининг руҳиятига шикаст этказиши, психоген йўқотишлар, жангчиларнинг йўқолиши, бахтсиз ҳодисалар, ўз жонига қасд қилиш, касалликлар ва шикастланишлар, психологик стресс реакциялари, психологик ёрдам ва реабилитация пунктлари (ппп), ихтиёрий ўзини ўзи бошқариш.

СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ МОРАЛЬНОГО УПАДКА В ХОДЕ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ

Аннотация. Приближение условий обучения к реальной боевой деятельности – это важнейшая предпосылка качественной подготовки войск и залог успешных действий личного состава в различных боевых ситуациях. Оценить степень готовности военнослужащих и качество такой подготовки возможно только практически на специально подготовленных учебных местах, основным из которых является психологическая полоса препятствий. Внедряя этот элемент в практику подготовки войск можно решать целый комплекс задач боевой, психологической, других видов подготовки.

Ключевые слова: история войн и военного искусства, эмоционально-волевая устойчивость военнослужащих, травматизация психики военнослужащего, психогенных потерь, потери личного состава, несчастные случаи, самоубийства, болезни и травмы, психологические стрессовые реакции, пункты психологической помощи и реабилитации (пппир), волевой саморегуляции.

A MODERN VIEW ON THE PROBLEM OF MORAL DECLINE IN THE COURSE OF HOSTILITIES

Abstract. The approximation of training conditions to real combat activity is the most important prerequisite for high-quality training of troops and the key to successful actions of personnel in various combat situations. It is possible to assess the degree of readiness of military personnel and the quality of such training only practically at specially prepared training places, the main of which is a psychological obstacle course. By introducing this element into the practice of training troops, it is possible to solve a whole range of tasks of combat, psychological, and other types of training.

Keywords: *history of wars and military art, emotional and volitional stability of military personnel, traumatization of the psyche of a serviceman, psychogenic losses, loss of personnel, accidents, suicides, illnesses and injuries, psychological stress reactions, points of psychological assistance and rehabilitation (pppir), volitional self-regulation.*

Кириш

Урушлар ва ҳарбий санъат тарихи жангдаги қарама-қаршилик объекти ҳудуд эмас, қурул-яроғ ва жанговар техника эмас, ҳатто қарама-қарши томонларнинг шахсий таркиби эмас, балки ҳарбий хизматчиларнинг семантик соҳаси ва ҳиссий-ихтиёрий барқарорлиги, фаол жанговар ҳаракатларда уларнинг тайёрлиги ва қобилияти эканлигини ишончли исботлайди.

Тарихдан маълумки, жангчиларнинг ахлоқий-руҳий сифатларига ҳаттоки антик давр файласуфлари ҳам қизиқишган ва унга ўз муносабатларини билдиришган. Жумладан, Демокрит, Аристотел, Платон, Плутарх, Эврипид, Фукидид ва бошқалар. Айнан ахлоқий-руҳий омилдан оқилона фойдаланиш, жангни муваффақиятли ўтишини ва ғалабага эришишни белгилаб беради ва кам сонли армия ўзидан афзалликка эга бўлган қўшин устидан ғалаба қозонади – деб ҳисоблашган.

Агар ҳарбий хизматчининг шахсияти жангнинг интенсив омилларининг ташқи стресс таъсиридан кучсизроқ бўлса, унда руҳий гомеостаз бузилади, психиканинг мослашиш ва ҳимоя механизмлари йўқ қилинади, нафақат психологик, балки физиологик ва психо-соматик характердаги етарли бўлмаган реакциялар бошланади. Бирор киши ажралмас шахс бўлишни тўхтатади, унинг парчаланиши ва кўпинча ҳарбий хизматчининг руҳиятига шикаст этказди.

Бу жиддий омил бўлиб, қўшинларни тайёрлашда эътиборсиз қолдириб бўлмайди. 1-жадвалда турли тарихий даврларда ҳарбий ҳаракатлар пайтида турли давлатлар Қурулли кучларининг руҳий (кейинги ўринларда психоген, турли манбаларда атамалар қўлланилади: психологик, ақлий, психоген) йўқотишлари тўғрисидаги тасдиқланган маълумотлар келтирилган [1-4].

1-жадвал

Турли тарихий даврларда ҳарбий ҳаракатлар пайтида турли давлатлар Қурулли кучларининг руҳий йўқотишлари тўғрисидаги маълумотлар

Уруш	1 минг кишига тўғри келадиган руҳий касалликлар сони	Рухий касалликларни олган маълумотлар жанговар ҳаркатлар иштирокчилари (%к л/с)
Рус-япон	2-3 (3000 киши. Ҳарбий касалхона психиатрия орқали ўтди)	маълумотлар йўқ
Биринчи жаҳон уруши	6–10	маълумотлар йўқ
Иккинчи жаҳон уруши	24–40 (И МВ га нисбатан 300 % кўпроқ)	38% (хорижий мутахассисларнинг фикрига кўра)

Маҳаллий урушлар: Корея, Ветнам, Афғонистон, Қорабоғ, Абхазия, Чеченистон, Тожикистон ва бошқалар.	маълумотлар йўқ	Ҳарбий хизматчиларнинг 24-28% (америкалик психиатрларнинг фикрига кўра): психоген касалликлар-70%; шикастланишдан кейинги ҳолатлар- 15-20% (Россия федерацияси мудофаа вазирлигининг бош психиатрига кўра)
Украина, АТО	маълумотлар йўқ	психоген йўқотишлар-80% гача; қайтарилмас йўқотишлар-30-40% гача, психологик муаммолар психиатрик муаммоларга айланганда (Украина қуролли кучларининг гуманитар муаммолари бошлиғи маълумотларига кўра.

Кўриб турганингиздек, ҳар йили ўсиб бораётган техноген омил инсон руҳиятига тобора ҳаддан ташқари талабларни қўяди, бу ҳар доим ҳам етарли ва мутаносиб равишда амалга оширишга қодир эмас. 2014 йилда Киевда бўлиб ўтган брифинглардан бирида, олти ойдан ортиқ давом етган ҳарбий ҳаракатлардан сўнг, Украина Қуролли кучларининг гуманитар муаммолар илмий-тадқиқот маркази раҳбари Н. Агаевнинг таъкидлашича, “Донбассда ҳарбий ҳаракатларда қатнашган Украина ҳарбийлари орасида бошқа даврлардаги ва бошқа давлатлардаги урушларга нисбатан жуда юқори даражадаги психологик муаммолар ва жангчилар орасида психоген йўқотишларнинг сезиларли даражада кўпайиши кузатилмоқда. Ҳарбий хизматчилар аслида АТО зонасида вазифаларни бажара олмайдилар ва атрофдагилар учун хавф туғдиради.” Бу ўша даврда содир бўлган воқеаларни реал баҳолашдир.

Бошқа мамлакатлар армиясидаги статистикадан яхшироқ эмас. Қаттиқ цензурага қарамай, АҚШ армияси тўғрисидаги маълумотлар вақти-вақти билан матбуотга юборилади. 2006-2018 йилдаги ҳарбий ҳаракатлар пайтида, жанг майдонида АҚШ қуролли кучлари жангчиларининг расмий йўқотишлари 4510 кишини ташкил этди. Шу билан бирга, жанговар бўлмаган вазиятда ўнлаб марта кўпроқ ҳалок бўлди. Фақатгина Ироқда 2007 йилда жанговар бўлмаган вазиятда 73846 ҳарбий хизматчи ҳалок бўлди (2006-2018 йилларда бошқа можароларда ҳалок бўлганлар сони таснифланган). Расмийлар томонидан бундай кўп сонли ҳарбий хизматчиларнинг ўлими сабаблари аниқланди: бахтсиз ҳодисалар, ўз жонига қасд қилиш, касаллик ва жароҳатлар ва бошқалар.

Бироқ, АҚШ ҳарбий психиатрларининг фикрига кўра, жангчиларнинг ўлимининг асосий сабаби жанговар стресс еди. Ҳарбий ҳаракатларда қатнашиш, ҳатто улар бошланишидан олдин ҳам, одам аслида бутун шахсиятини (хушёрлик ва фаоллик даражаси, реакциялар тезлиги, хулқ-атвор услуби, шахсий қадриятлар тизими ва атрофдаги дунё, одамлар, ўзи ва бошқалар билан муносабатлар) муайян жанг ва умумий вазиятнинг ҳолати ва талабларига мувофиқ равишда қайта тиклайди. Айнан шу қуролма “жанговар стресс” деб номланади. Аммо ундан чиқиб кетишни кўплаб ҳарбий хизматчилар қила олмайди ва доимий равишда ҳаддан ташқари куч стресс ҳолатида бўлади. Бунинг натижаси психопатологик реакциялар кучаяди: ҳақиқатдан қочиш (невротик, соматоформ,

диссоциатив касалликлар, ўзига қарамлик, ўз жонига қасд қилиш, қочиш хатти – ҳаракатлари-қочиш, ўзига зарар етказиш); тажовузкорлик ва бошқалар. АҚШ қуроли кучлари статистикаси бу ҳақда аниқ гапиради. Психиканинг доимий равишда ҳаддан ташқари кўпайиши жангчиларнинг мастлиги ва гиёҳвандлигининг асосий сабабидир (жанговар бўлмаган вазиятда ҳалок бўлганларнинг 14% дан ортиғи маст бўлган), ўз жонига қасд қилиш (14-15%), ўз-ўзини ўлдириш ва ўзига зарар етказиш.

Исроил психологлари, шунингдек, жанговар ҳаракатларда қатнашмаган, аммо жанговар стрессларга мослашиш тажрибасига ега бўлмаган шахслар ҳам психологик йўқотишларга мойиллигини аниқладилар.

Умуман олганда, ҳарбий фан бу муаммони чуқур ва ҳар томонлама ўрганиб чиқди. Психоген йўқотишлар, қоида тариқасида, салбий психоген омиллар таъсири туфайли жанговар фаолликни сезиларли даражада камайтирган, йўқотган ёки тўхтатган жангчиларни ўз ичига олади. Яъни, улар қайтариб бўлмайдиган, санитария (жанговар ва жанговар бўлмаган) йўқотишларнинг таркибий элементлари бўлиб, ўзларининг таркибига ега. Чет эллик мутахассисларнинг фикрига кўра, бундай ҳарбий хизматчилар тахминан 75%. Улар иккита кичик гуруҳни ташкил қилади: санитария психоген йўқотишлар ва психоген йўқотишлар.

Ҳарбий хизматчиларнинг хатти-ҳаракатлари ва ҳаракатларидаги салбий кўринишларни тўхтатиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқилган бўлиб, улар асосан куйидагиларга қисқартирилади.

Ҳарбий ҳаракатларнинг бир қатор иштирокчилари ўткир психологик стресс реакцияларига ега бўладилар. Агар улар қисқа муддатли характерга эга бўлса (дақиқалар - ўнлаб дақиқалар) ва вазият ўзгарганда камайтирилса, унда уларнинг ёзувлари сақланмаслиги керак. Бундай реакциялар аломатлари бўлган ҳарбий хизматчилар кўмондонлар ва ҳамкасблар томонидан психологик қўллаб-қувватланади.

1-2 соатдан кўпроқ вақт давомида касалликларга чалинганларни полк ва бригадаларнинг психологик ёрдам ва реабилитация пунктларига (ППП) эвакуация қилиш керак. Бир кун ичида психологик ёрдам кўрсатилгандан сўнг, улар жанговар хизматга қайтарилади. Хизматга қайтиш мезони руҳий саломатликни тўлиқ тиклаш эмас, балки ўз вазифаларини бажариш қобилияти бўлади.

Доимий хизмат жойида бир кундан кейин белгиланган вазифаларни бажара олмайдиганлар реабилитация учун ҳарбий шифохонанинг психологик ёрдам ва реабилитация марказига эвакуация қилиниши керак.

Жабрланганларнинг охириги икки тоифаси санитария психологик йўқотишлари деб таснифланади. Ҳарбий хизматчиларни психоген йўқотишлар тоифасига киритиш мезонлари аниқланди (баъзи услубий ишланмаларда улар 20-30 мезондан иборат), турли хил психологик, психо-физиологик, таклиф қилувчи ва бошқа усуллар, жанговар самарадорликни тиклаш учун улар билан ишлаш услублар ва усуллар ишлаб чиқилган. Ҳамма нарса аниқ тузилган ва тушунарли кўринади.

Маҳаллий ҳарбий можаролар тажрибаси шуни кўрсатдики, психоген йўқотишларни башорат қилиш, баҳолаш ва тўхтатиш бўйича ишларни ташкил қилишда ортиқча баҳолашдан кўра кам баҳо бериш хавфсизроқ. Психоген йўқотишлар тоифасига киритиш ва жабрланганларни ҳарбий ҳаракатлар зонасидан ташқарига эвакуация қилиш учун кўрсатмаларнинг асосиз кенгайиши қўшинларнинг жанговар самарадорлигини

пасайишига ёрдам беради, кўпинча тикланиши олдини оладиган безовталиқ аломатларини барқарор аниқлашга олиб келади – “эвакуация синдроми”.

Бундан ташқари, уларнинг фикрига кўра, психоген йўқотишлар тоифасини шиширишга, кўп сонли ҳарбий хизматчиларни касалхонага ётқизиша ва уларни қулай шароитларда сақлашга ҳожат йўқ, бу эса баъзи ҳарбий хизматчиларни ҳарбий ҳаракатларда қатнашишдан қочишга ундайди. Ахир, сафда қолган жангчилар, руҳий касалликлар туфайли касалхонага ётқизилган симуляторларни кўриб, қасддан ғалати руҳий реакцияларни намойиш қила бошлайдилар: даҳшат, титроқ, уйқусизлик, бекфарқлик, фалаж ва бошқалар. Бундай ҳолда, реакциялар тури ҳарбий хизматчилар ушбу қисмда қандай хатти-ҳаракатлар билан касалхонага ётқизилишига боғлиқ бўлади. Яъни, аниқ психологик йўқотишлар билан бир қаторда, аниқ симуляциялар ҳам бўлади, уларнинг орасидаги чизикни аниқлаш жуда қийин. Бундан ташқари, АҚШнинг бир қатор ҳарбий компанияларида бу ҳодиса кенг тарқалган эди.

Бошқа мамлакатларнинг ҳарбий психологлари ва ҳарбий психиатрлари ушбу ҳодисага қарши қандай курашишни таклиф қилишади?

Иш йўналиши қуйидагича: жамоавий ва оддий ҳарбий хизматчиларни ўқитишда, биринчи навбатда, психотравма – стресс, кўрқув, уйқусизлик ва бошқаларни енгишга (олдини олишга) емас, балки ҳарбий хизматчиларни ҳарбий ҳаракатларда иштирок этишга психологик тайёрлашга эътибор қаратиш лозим. Психологик тайёргарликнинг асосий шакли-бу билим кўникмаларни шакллантирадиган амалиёт бўлиб, кейинчалик улар кўникмаларда мустаҳкамланади. Масалан, худди шу америкаликлар “Чўл бўрони” операциясини тайёрлашда 200 дан ортиқ бригада даражасидаги тактик машқларни бажаришди.

Муайян вазиятда малакали ва самарали ҳаракат қилиш қобилияти техник жиҳозлар ва шахсий жасоратдан кўра мақсадга эришиш учун кўпроқ имконият беради. Жангда кам ўқитилган жангчиларни иштироки ҳар доим асосиз қурбонлар, вазифани бажариш хавфи ва кўпинча психоген йўқотишларнинг пайдо бўлиши учун бошланғич нуқта бўлган салбий психо – эмоционал ҳолатларнинг намоён бўлиши билан боғлиқдир. Халқ донолиги огоҳлантиради: “Оқибатларнинг намоён бўлишига қарши курашишдан кўра огоҳлантириш осонроқ”.

Шунинг учун жанговар тайёргарлик нафақат ҳақиқатга иложи борича яқинроқ бўлиши керак, балки уни тўлиқ акс еттириши керак. Жанговар вазифаларни муваффақиятли ҳал қилиш учун машғулотлар давомида ҳарбий хизматчининг мотивлари, мақсадлари, ҳаракатлари, операцияларини ҳақиқий жангда юзага келадиган нарсаларга иложи борича яқинроқ шакллантириш ва бирлаштириш керак.

Ҳарбий хизматчининг исталмаган психо-эмоционал ҳолатларга тушиб қолмаслиги ёки уларни иложи борича камдан-кам ҳолларда бошдан кечириши учун бундай психологик тайёргарлик зарур, бу ҳеч бўлмаганда қуйидагиларни ўз ичига олиши керак: яқинлашиб келаётган ҳарбий ҳаракатлар, ҳиссий барқарорлик тажрибаси ва хавф остида ихтиёрий ўзини ўзи бошқариш; барча жанговар омилларни, айниқса стрессни кутилган, таниш, танишларга айланттириш; тинчлик ва уруш даврида жангчиларнинг фаолияти ва ҳолатлари ўртасидаги фарқларнинг мумкин бўлган даражада камайиши.

Буларнинг барчасини машғулотлар ва машғулотларнинг анъанавий шаклларида тўлиқ амалга ошириш муаммоли бўлганлиги сабабли, ҳарбий хизматчиларни жанг

майдонида фаол ва самарали ҳаракатларга махсус тарзда тайёрлаш ва замонавий кураш воситаларининг таъсирига ҳиссий-ихтиёрий қаршилиқни шакллантириш керак. Тренингда замонавий ёндашув замонавий ўқув воситаларини, ўқув майдонларининг тегишли жиҳозларини талаб қилади. Бунинг учун ҳар бир ҳарбий хизматчи хизмат пайтида ўтиши керак бўлган турли даражадаги қийинчиликларни психологик тўсиқлар курсларини (ПТК) яратиш керак.

Украина қуролли кучларининг тажрибаси кўшинларни тайёрлашни ривожлантириш диалектикасини кўрсатади. АТОнинг биринчи босқичида сафарбар қилиш ва жиҳозлашга муваффақ бўлганлар уруш зонасига юборилди. Биринчи мағлубиятлардан сўнг шошилиқ равишда турли хил ўқув марказлари ва ўқув майдончалари ташкил етилди, уларда жангчилар тайёрланади ва тайёргарликдан ўтади. Биз унинг сифат томони ҳақида гапирмаяпмиз, чунки бу давлатнинг ресурслари ва имкониятларига боғлиқ. Аммо принципнинг ўзи тушунарли, жанговар ўрганиш жараёнига ҳақиқий жанговар вазиятга хос бўлган хавф, кескинлик ва қўқисидан зарба бериш, хавф ва хавф элементларини киритиш ва ўрганилаётган техника ва ҳаракатларни бажаршда ходимларни такрорий ўқитиш ишонч, қатъиятлилик, жасоратни шакллантиради. Доимий равишда мураккаблашиб бораётган шароитларда машқларни такрорий такрорлаш жараёнида ҳарбий хизматчининг руҳий ҳолати ва ҳаракатлари устидан назорати яхшиланади ва энг юқори даражага етказилади.

Биз учун муаммоли масала – бу вазиятни симуляция қилишнинг автоматлаштирилган комплекс тизимлари, ҳақиқат эффектларини яратиш ва бошқариш учун компьютер тизимлари: визуал (лазер) ва овоз симуляторлари, портлашлар, отишалар, душманнинг ўқ отиш эффектлари-снайперлардан фойдаланиш, йўлнинг ҳолати ва шароитларининг мураккаблашиши, тўсиқлар пайдо бўлиши, ўтиш натижаларига қараб вазифалар таркибидаги ўзгаришлар. чизиқлар ва бошқалар.

Бошқа мамлакатларнинг қуролли Кучларида ПТК жуда катта миқдордаги маблағни олди агар дастлаб улар фақат ўқув марказларида қурилган ва жиҳозланган бўлса, бугунги кунда улар психологик чизиқлар даражасини ажратишни бошладилар: полк, бригада, округ, машғулотдаги қийинчилик ва босқич даражаси билан ажралиб туради. Ушбу турдаги жанговар тайёргарликнинг самарадорлиги шундан далолат берадики, ОАВ маълумотларига кўра, бундай чизиқлар ҳатто Суриядаги террорчиларнинг ўқув марказларида ҳам тайёрланган.

Хулоса қилиб айтганда, ҳал қилишни талаб қиладиган энг яқин вазифаларни таъкидлаш керак:

1. Бошқа мамлакатлар тажрибасини ҳисобга олган ҳолда психоген йўқотишларни ҳисоблаш ва улар билан ишлаш методологиясини аниқлаш.
2. Замонавий автоматлаштирилган ихтисослаштирилган ПТК-ларни яратишни қўллаб-қувватлаш ва ўқув марказлари ва ўқув майдончаларида ўзгарувчан тактик фонга ега бўлган қуримларни қуришни бошлаш, шунда кўшма қуролларни тайёрлаш бўйича амалий машғулотлар фақат уларда ўтказилади.
3. Махсус марказларда (идораларда) ҳарбий психологлар (тиббиёт мутахассислари) томонидан ҳарбий таълим муассасалари курсантларни амалий ўқитиш масаласини кўриб чиқинг: қандай бўлмасин, ақлий ўзини ўзи бошқариш усулларини жадал ривожлантириш; дам олиш, диққатни жамлаш ва визуал ҳиссий фикрлаш учун индивидуал қобилиятларни

амалга ошириш; тўғридан-тўғри соҳада жанговар стресс даражасини объектив ўзини ўзи бошқариш ва юқори даражадаги стрессга чидамлилиқни шакллантириш, жанговар вазиятнинг психотравматик омилларига етарли даражада жавоб бериш; соҳада стрессдан кейинги касалликларнинг ривожланишининг олдини олиш.

REFERENCES

1. Аристотел. Тўлиқ асарлар. Китобнашр, М-1978 йил. 23-25 бетлар., Плутарх. Тўпланган асарлар. М.: 1984 йил. 42-46 бетлар., Афлотун. Тўпланган асарлар. М-1994 йил. П. 256.
2. Жаҳон урушлари тарихи. - Минск:" Харвест", 2004 йил. 352 – 359 бетлар.
3. Съедин С. И., Абдурахмонов Р. А. Жанговар вазият таъсирининг психологик оқибатлари. М., 1992. 6-бет;
4. Р. Дрейлинг Ҳарбий психология фан сифатида / / Армия руҳи. Россия курулли кучларининг ахлоқий психологик асослари тўғрисида Россия ҳарбий эмиграцияси. М., 1997 йил. П. 161;
5. Ҳарбий психология ва педагогика. М., 1998 йил. С. 299; Александровский Ю. А. Чегарадаги руҳий касалликлар. М.-Ростов н/ Д., 1997 йил. 326-бет.
6. Н. Агаев Украина шарқидаги АТО иштирокчилари орасида психоген йўқотишлар.
7. Усмонов,М.Т. (2021). Примеры решений произвольных тройных интегралов. Физические приложения тройного интеграла. «Science and Education» Scientific Journal, Tom-2, 39-51.
8. Усмонов,М.Т. (2021). Вычисление двойного интеграла в полярной системе координат. «Science and Education» Scientific Journal, Tom-2, 97-108.
9. Усмонов,М.Т. (2021). Криволинейный интеграл по замкнутому контуру. Формула Грина. Работа векторного поля. «Science and Education» Scientific Journal, Tom-2, 72-80.
10. Усмонов,М.Т. (2021). Правило Крамера. Метод обратной матрицы. «Science and Education» Scientific Journal, Tom-2, 249-255.
11. Усмонов,М.Т. (2021). Теоремы сложения и умножения вероятностей. Зависимые и независимые события. «Science and Education» Scientific Journal, Tom-2, 202-212.
12. Усмонов,М.Т. (2021). Распределение и формула Пуассона. «Science and Education» Scientific Journal, Tom-2, 86-91.
13. Усмонов,М.Т. (2021). Геометрическое распределение вероятностей. «Science and Education» Scientific Journal, Tom-2, 18-24.
14. Усмонов,М.Т. (2021). Вычисление площади поверхности вращения. «Science and Education» Scientific Journal, Tom-2, 97-104.
15. Усмонов,М.Т. (2021). Нахождение обратной матрицы. «Science and Education» Scientific Journal, Tom-2, 123-130.
16. Усмонов,М.Т., J.M.Saipnazarov, K.B. Ablaqulov (2021) SOLUTION OF MATHEMATICAL PROBLEMS IN LOWER CLASSES. Книга: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ, 167-177.
17. Усмонов,М.Т. (2021). Вычисление двойного интеграла. Примеры решений. «Science and Education» Scientific Journal, Tom-2, 192-201.

18. Усмонов,М.Т. (2021). Метод прямоугольников. «Science and Education» Scientific Journal, Tom-2, 105-112.
19. Усмонов,М.Т. (2021). Как вычислить длину дуги кривой?. «Science and Education» Scientific Journal, Tom-2, 86-96.
20. Усмонов,М.Т. (2021). Вычисление площади фигуры в полярных координатах с помощью интеграла. «Science and Education» Scientific Journal, Tom-2, 77-85.
21. Усмонов,М.Т. (2021). Повторные пределы. «Science and Education» Scientific Journal, Tom-2, 35-43.